

KÖVÉR GYÖRGY

Önéletrajzi hamisítvány, avagy csalóka emlékezet

Scharf Móric önéletírása*

Kezdetben voltak és még mindig szívósan tartják magukat a historisták. Aztán jöttek, de mintha egyre kevesebben lennének, a strukturalisták. Újabban lettek (s bizonyára lesznek még, bár mostanában mintha kissé bizonytalanabban) a narrativisták.

Mindegyik a maga egyedi és mégis univerzalizáló módszertani apparátusával. A historisták az individuális források külső- és belső kritikája révén „igazolták az igazságot”. A strukturalisták a kontrafaktuálist falszifikálták a minél kvantifikálhatóbbnak tételezett valóság „nyomelemeivel”. A narrativistáknál már nincsen sem igazság, se valóság, csak a valamiről szóló, annyi-amennyiféle, különböző pózokból dekonstruált elbeszélés. Vagy mégsem? Mintha napjainkban már a posztstrukturalista retorikát is (ismét?) kikezdené a szövegkehez képest külső referencialitás?

A történészeknek ahhoz a generációjához tartozom, amelyet mind a historizmus, mind a strukturalizmus, mind a posztmodern megfertőzött ugyan, ám egyik sem olyan pandémiás jelleggel, hogy elveszíthette volna érzékenységét a másiktól kapott impulzusra. A szövegfejti filologizálást már-már az egyetemi képzés ellenében kellett megtanulnunk, s közben akkoriban kezdett „begyűrűzni” a kvantifikáló struktúrakutatás. A „nyelvi–nyelvészeti fordulat” beköszöntekor pedig kifejlett immunitással rendelkezünk minden eddigi és ezutáni divatdiktatúra ellen.

Ha már az igazságról nem illik beszélni, a valóságról pedig nem lehet, a beszédről önmagában meg minek, próbáljunk meg szólni a hamisságról, valószínűtlenségről, elbeszélhetőségről így együtt, mégpedig egy olyan önéletrajzi szöveg kapcsán, amelyet kimondva kimondatlanul a történész szakma – legalábbis részleteiben – hamisítványnak tekint. Talán ez sem képtelenebb, mint egyik vagy másik külön-külön.

Szereplő mint szerző (?)

Scharf Móric (1868–1929), a tiszzaeszlári ügyben 1883-ban tartott nyíregyházi per koronatanúja élete végén Amszterdamban egy emlékiratot adott át az Egyenlőség című lap főszerkesztőjének, Szabolcsi Lajosnak. A szöveg a gyermek Móric 1882 májusáig terjedő életszakaszáról szól, s utólag hamisnak ismeri el a perben tett vallomását. Szabolcsi 1927 őszén a hetilap hasábjain folytatásokban jelentette meg az önéletírást.¹ Mivel az eredeti, 32 oldalas,

* Eredeti változata előadásként hangzott el Pécsen 2005. december 1-jén az „Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok referenciális kontextusai” című konferencián. Ezúton köszönöm az ELTE „Önéletrajzkutató Csoportja” résztvevőinek észrevételeit, kritikái megjegyzéseit.

¹ Scharf Móric: *Emlékeim a tiszzaeszlári pörből*. Egyenlőség, 46. évf. 1927. szept. 10–dec. 3. A közlést 1927. szeptember 3-án Szabolcsi Lajos cikke vezeti be: *Megszólal a nagy tanu. Scharf Móric emlékiratai*. Egyenlőség, 1927. szept. 3. 5–7.

kézzel írott, német nyelvű szöveget nem ismerjük, nehéz lenne nyilatkozni a magyar fordítás és közlés szövegűségéről. Annyi azonban így is megállapítható, hogy nem a mai kor filológiai igényeinek megfelelő kiadásra került sor.² A szöveg keletkezése szorosan kapcsolódott Scharf Móric utolsó budapesti utazásához (valamikor a 20. század elején), amikor Eötvös Károlyt, a per hajdani védőügyvédjét is meglátogatta, aki aztán levélben bízta, hogy „írjam meg az én történetemet”.³ Az önéletírás „megrendelői” között felbukkant az apa figurája is, aki utolsó levelében arra kérte, hogy „írjam meg magam az én szenvedéseim történetét”.⁴ Máris kész a műfaji feszültség az elvárások között: az egyik arra bízta, hogy a maga verzióját írja meg, a másik viszont „szenvédestörténetet” kért.

Scharf Móric annak rendje és módja szerint leteszi a „referenciális nagyesküt” is: „*És tiszta szívvel esküszöm itt meg, hogy mindaz, amit itt leírok, az megváltoztathatatlan és igazság.*”⁵ Nyíltan feltárulnak a szöveget közlő szerkesztő motiváció is. Szabolcsi Lajos az alábbi szavak kíséretében vette át Amszterdamban a kéziratot: „Scharf úr, köszönöm, hogy ideadta ezt a vallomást. Tudja meg hát: sötét törekvések, sötét szándékok leskelődtek miránk. Megint fel akarták szítani a gyűlöletet. Az ön nevével is takaróznak. Az ön életét is ellenünk akarták fordítani ...”⁶

² Az, hogy az egyes részek fejezetcímeit a szerző vagy a szerkesztő adta-e, nem tudható. Hajlunk arra, hogy a zsurnalisztikus címek mögött (Incidens a suszterműhelyben, Özvegy Solymosiné vádja, A csavar, mely hiányzik a gépből, Recsky Bandi, csendbiztos, A nagyfalusi éjszaka hiteles története, A nagyfalusi hajnalhasadás) szerkesztői tagolást sejtünk. Van olyan szöveghely is, ahol az előző fejezet utolsó bekezdése – nyilván a folytatásos történet érthetősége érdekében – megismétlődik a következő fejezet elején. Scharf: *Emlékeim*, 1927. okt. 9; okt. 22.

³ Szabolcsi: *Megszólal*, 1927. szept. 3. 6. Az amszterdami látogatásról szóló riport végén különös dőlt betűs mondatok vezetnek be a következő számban induló emlékirat-közlést: „*Nagytiszteletű uram! Tudom, hogy készen áll a könyve a tisztaeszlári pörről. Tudom, hogy csak hetek kérdése, hogy megjelenjék. Tudom, mivel vádol ott meg, tudom mit épített ott fel a Scharf Móric vallomásra. Nos, nagytiszteletű uram, egy kis türelmet kérek. Mielőtt megindítja a nyomtatást, kérem olvassa el a Scharf Móric itt következő emlékiratait.*” Uo. 7. Nincs feltüntetve, hogy e sorokat ki és mikor, milyen nyelven (ezt talán magyarul) írta. Az egész olyan, mint egy a kézírathoz csatolt, de el nem küldött levél, talán épp Eötvös Károlyhoz, valamikor még a „Nagy Per” megjelenése előtt. Lásd: Petrovits Attila: *Scharf Móric a visszaemlékezések tükrében*. (Szeminárium dolgozat, ELTE, 2004.)

⁴ Szabolcsi: *Megszólal*, 1927. szept. 3. 6. Scharf József 1905. május 18-án hunyt el Budapesten. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár XV-E. B7/7. 78.291. Haláleset-felvétel. A Kozma utcai temetőben nyugszik. (Gajáry István szíves közlése) Az apa emlékének ápolása fontos belső motívum lehetett a kézirat elkészítésekor.

⁵ Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 10. 6. „A fikciós formákkal ellentétben az életrajz és az önéletírás referenciális szövegek: éppúgy, mint a tudományos vagy történelmi diskurzusok, arra törekzenek, hogy a szövegen kívüli »valóságról« nyújtsanak tudást, tehát *igazságpróbanak* vessék alá magukat. Céljuk nem egyszerűen a valóságyszerűség, hanem a valóhoz való hasonlítás, nem »valóság-efektus«, hanem a valóság képe. Vagyis minden referenciális szöveg tartalmazza azt, amit – kifejtett vagy kifejtetlen – »referenciális *paktumnak*« fogok nevezni.” Lejeune, Philippe: *Az önéletírói paktum*. In: uó: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Szerk. Z. Varga Zoltán. Budapest, 2003. 37. (Kiemelés az eredetiben.) Lejeune tompítani igyekszik saját érvelésének élet, amikor „szereplő” és „modell” hasonlóságának vizsgálatokor beéri az intencionalitás meglétével. „Az, hogy *mi* úgy ítéljük meg, a hasonlóság nem teljesül, mellékes attól a pillanattól fogva, mikor megbizonyosodunk arról, hogy törekedtek rá.” Uo. 41.

⁶ Szabolcsi: *Megszólal*, 1927. szept. 3. 7. Scharf Móricot mások is felkeresték Amszterdamban. Amikor gróf Károlyi Antal „bizalmasan” feltette neki a kérdést, „mondja meg neki négy szemközt, mi az igazság? Csakugyan megölték-e Esztert?”, állítólag azt válaszolta: „Nem vagyok köteles megmon-

Annak ellenére, hogy a per koronatanúja szólalt meg a visszaemlékezésben, a forrást általános hallgatás övezi a történeti irodalomban.⁷ Talán egyedül a vérvádper legújabb tradicionális historikusa, Andrew Handler fogalmazza meg, hogy miért.⁸ Handler – a külső és belső kritika klasszikus szabályai szerint – két tényezőre hivatkozik: egyrészt „kronológiai és ténybeli hibák” sorára, s hogy az nem ad semmit hozzá a meglevő irodalomhoz, elsősorban Eötvös Károly művéhez. Másrészt a „stílus és hangnem” egyenlőtlenégeire, s itt mindenek előtt a nyelvi szintek következetlenségei kerülnek terítékre. Kételyeket táplál az emlékirattal szemben, hogy oda nem illő részek találhatók benne, bár olyanra, ami a „filozófus csiszolt elokvenciáját” juttatná eszünkbe, nem bukkantunk. Vagyis, hogy valaki segített írni, vagy beleírt a szövegbe. Az sem kizárt, hogy – a tőle hallottak alapján – megírta helyette. Ha nem kerülgetjük a szót, arra történik itt utalás, amit egy középkori oklevélben „interpolációnak” neveznének. Tehát – legalább is részeiben – hamisítvánnyal lenne dolgunk. Ideális terep tehát a filológiai forráskritika kipróbálására.⁹

A szöveg azonban a visszaemlékezés-kutató narratológust is vonzhatja. Ha hamisítvány, hamisítvány. Ha beleírtak, beleírtak. Legfeljebb többrétű diskurzust (de)konstruálhatunk belőle. Lehet-e csábítóbb autodiegetikai diszpozíció, mint amikor valaki így vallott a bevezető interjúban: „... sokszor azt akartam: kitépni a lelkemből még az emlékeket is. [...] nem tudtam kitépni – csak beszélni nem akartam róla, mert azt hittem, mindenki elfeledte. De nem feledte el senki.”¹⁰ Nem kevésbé tanulságos az immár bő húsz évvel korábban megírt emlékirat előszava sem: „az én gyerekkorom és az én kora ifjúságom olyan, melyet nem lehet elfelejteni és melynek megrendítő pillanatai élénken élnek ma is szívenben.”¹¹ Finoman érzékelhető a kétféle felidéző helyzet közben eltelt hangsúlyváltás: a századelőn még a tabusított gyermekkor elfojtott emlékeinek feltörése dominál, a húszas években viszont már a külvilág felejtésképtelensége kényszerít az emlékezésre? Figyelemreméltó, ahogy az egyes szám első személyű elbeszélő (már-már megszámlálhatatlan – magyarul gyakran felesleges – „én” sorjázik az előszóban) tárgyiasító távolságot teremt a „hős-

---

dani, mit láttam s mi történt!” Idézi: Marschalko Lajos: *Tiszaeszlár*. Budapest, 1998. 239. [Eredeti alcíme: A magyar fajvédelem hőskora. Debrecen, 1943.]

⁷ Sándor Iván szociografikus „tudósítása”, miután hosszasan idéz a visszaemlékezésből, kijelenti: „Emlékezését valószínűleg maga nem írhatta. Valóságfedezete nem volt már ellenőrizhető ...” Sándor Iván: *A vizsgálat iratai. Tudósítás a tiszaeszlári per körülményeiről*. 2. bővített kiadás. H. n., 1983. 110.

⁸ „A thorough examination of these articles, however, cast considerable doubt on their authenticity and utility. Aside from a number of disturbing chronological and factual errors, they reveal nothing beyond what already been a matter of record. In fact, at places they bear a striking resemblance to passages in Eötvös’s Nagy Per. [...] No less disturbing are the style and tone of the articles. They are strangely uneven. Sentences of childlike simplicity and naivité alternative with observations made with polished eloquence of a philosopher. Neither, although the former more so than the latter, befits the thinking or mode of expression of a fifty-nine year old diamond polisher – that Móric was in 1927 – who had, by his own admission, barely learned reading and writing in Magyar as a child and spent most of his adult life, more than forty-four years, away from the the country of his birth. It is for the above reasons that the »Emlékeim« of Móric Scharf was discounted as a source of information in the writing of this book.” Handler, Andrew: *Blood Libel at Tiszaeszlár*. East European Monographs, Boulder–New York, 1980. 208–209.

⁹ A történettudomány klasszikus módszertani munkái a valódiság és hitelesség vizsgálatok a memoárok „részleges hamisítását” a többi forrásával egyenrangúként kezelték. Bernheim, Ernst: *Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*. Lipse, 1908. 371.

¹⁰ Szabolcsi: *Megszólal*, 1927. szept. 3. 6.

¹¹ Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 10. 5.

től” (hajdani önmagától), szinte egy pillanatra átcusszanva holmi homodiegetikai helyzetbe: „*Felidézem magam előtt ezeket a szörnyű napokat. És magam is izgalommal és csodálkozva nézem AZT A ZSIDÓ FIÚT, ki mindazokat a bűnöket elkövette.*”¹² (Kiemelés – K. Gy.)

Amikor a bűnöket elkövető Móricra emlékező Scharf Móric írásba fog, már nemcsak az érett férfikor választja el saját gyermekkorától, hanem „a nagy világváros”, Amszterdam is Tiszaeszlártól, „egy kis magyar falutól”. Ráadásul a visszaemlékezés előszavát idézve a gyermekkor álmom, Amszterdam pedig az ébredés.¹³ S az is fontos lehet az elbeszélés szempontjából, hogy vajon amikor az emlékezést – németül – írta („magyarul már elfelejtettem” – mondta a bevezető riportban Szabolcsi Lajosnak), akkor az „álombeli” gyermekkor párbeszédeit milyen nyelven idézte fel emlékeiből.¹⁴

Nem inkább álmofejtéssel kellene kísérleteznünk?

S ráereszthető-e egy bevallottan álomszerűen újra átélt gyermekkorra a historista történész forráskritikai eszköztára, amely kellő szigorral megállapítja, hogy az emlékezésben sem a tények, sem azok időrendje nem stimmel.¹⁵ (Halkan megjegyezzük, hogy ilyen alapon persze az Eszlárról szóló történeti művek jelentős részét is számúzni lehetne a szakmai diszkurzusból!) A referenciális gyanú az önéletírásokkal kapcsolatosan amúgy is mindig eleve-

¹² Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 10. 5.

¹³ „*Mikor én e sorokat írom, mikor összeállítom gyermekkorom emlékeit, elértem már az élet férfikorát. Kialakult nekem magamnak is érett és józan véleményem mindarról, ami velem gyermekkoromban történt. Teljesen tisztán látom azon körülményeket, melyek engem a világ legnagyobb pörének központjává tettek. [...] Az egész olyan volt, mint egy álom. A gyermekkor csodálatos álma. Ez az álom ott végződött egy kis magyar faluban, Tiszaeszláron. És az én ébredésem egy nagy világváros zajában kezdődött meg, itt Amsterdamban. Hát mi történt velem? Hogy kerültem ide?*” Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 10.

¹⁴ Szabolcsi: *Megszóval*, 1927. szept. 3. 6. Scharf Móric haláláról tudósítva az Egyenlőség úgy tudta, hogy amikor Móric utoljára, 1905-ben Pesten járt, a „magyar szót törte”, s „németül is nehezen fejezte ki magát”. Egyenlőség, 1929. ápr. 13. 3. Az emlékirat közlésére nézve ebből az következnek, hogy németül is, magyarul is legkevesebb, hogy stilizálni kellett a szöveget.

¹⁵ Felsőrolásszerűen néhány (szerzői vagy fordítói) lapszus: Az „Incidens a suszterműhelyben” fejezetim fényében csak jellegzetesen urbánus fordítási hibának tűnik, hogy a szövegben Móric apja visszatérően falusi „cipész” gyanánt bukkan fel. (1927. szept. 17.). Ugyanezt feltételezhetjük ott is, ahol az emlékirat arról szól, hogy „a cipésmesterséget annyira kitanultam, hogy a csizmáimat saját magam meg tudtam foltozni ...” (1927. szept. 24.) Talán az emlékező elírása, de olvasási hiba is lehet, hogy Móric mostohaanyja Makkoshotyka helyett „Hogyke községből” (Zemplén megye) származott. (1927. szept. 17.) Tárgybeli (visszaemlékezésbeli) tévedés, hogy Amsel Vogel előimádkozó, tanító és sakter állása ürült volna meg Eszláron 1882 tavaszán (1927. szept. 24.), valójában Taub Emánuelnek hívták, aki elhagyta a falut. Némi zavar fedezhető fel a térbeli tájékozódást illetően is: a zsinagóga és Scharf templomszolga háza bár valóban a falu közepe táján feküdt, csak ha szemben állunk vele, esett tőle „jobbra [...] Tiszaeszlár-Ófalu” és „balra [...] Tiszaeszlár-Újfalu” (1927. szept. 24.). De miért állt volna Móric szemben saját egykori házukkal? Netán ez is az emlékező – szemben a történelemmel – pozíciójával függ össze? Névbeli dolgokban különösen megbízhatatlan az emlékezet: Solymosi Eszter anyját Solymosi Jánosnének hívták, az emlékiratban többször megnevezett Solymosi Gáborné az anya testvére volt (1927. szept. 24.; okt. 9.; okt. 29.; nov. 5.). Hogy lehet, hogy Móric először – hallomásból – úgy tudja, hogy özv. Solymosiné leánya eltűnését a „csendőrségen”, a „csendőrőrmesternek” jelenthette be, pár sorral lejjebb viszont már a mainzi Israelitből pontosan idézi, hogy a szolgabírónál, bár Esláron nem lévén szolgabíró, Vencsellőn történt a bejelentés (1927. okt. 9.). Az viszont nyilvánvaló gépelési hiba, hogy eszlári kihallgatása alkalmával Móricot „a főrabbihoz vitték aludni”, miközben pár sorral lejjebb a csendbiztos „Farkas Gábor főbiztossal” beszélget (1927. nov. 12.). Nyilvánvalóan Farkas Gábor községi bíróról van szó, akit csak falubeli tekintélye miatt léptethetett elő Móric „főbíróvá” (1927. nov. 5.).

nen él az olvasóban.¹⁶ A visszaemlékező hajdani önmagával konfliktusban álló helyzetét mérlegelve az lenne meglepő, ha nem lennének belső ellentmondások a szövegben. Felvetődhet ugyanakkor a stílus időnkénti emelkedettségével kapcsolatos gyanú is: vannak mondatok, amelyek kilógnak az egyébként szikár, mondhatni lapos prózai szövegből.¹⁷ A legkirívóbb interpolációnak nyilván az összeesküvés-elmélet jegyében fogant alábbi passzus tekinthető: „Emlékirataim első fejezetében már megállapítottam, hogy ezt az egész tiszeszlári pört első pillanatától fogva [?] a magyar antiszemitizmus közönséges manóvéreinek tekintetem, melyet gondosan előkészítettek és pontosan felépítettek. Az antiszemitizmus nem válogatós eszközeiben. Köztudomású, hogyan dolgoznak az antiszemiták. Egy céljuk van: a becsületes és dolgozó, törekvő és munkás magyar zsidóságot és polgárságot, mely annyira szívén viseli hazája ügyét, egyszerűen kiirtanák az országból. A zsidók vagyona vágyanak, arra akarják, hogy a zsidókat rátenni, azt akarják minden áron megszerezni ...”¹⁸ Ez a bekezdés ráadásul egy publikált fejezet kellős közepén található. Természetesen nem csak az a baj vele, hogy a tizennégy éves fiú „kezdettől fogva” nem gondolkozhatott így. Ez legfeljebb azt jelentené, hogy Scharf Móric magának hazudik, de ez bizony szerzői jog. Leginkább a szerző 20. század eleji, sőt húszas évekbeli nézőpontja szempontjából tűnik valószínűtlennek. Vagyis nem csak a „tárgyi igazsága” hiteltelen, hanem a szövegbeli szerzői is, ami által – legalábbis helyenként – szerző és elbeszélő azonossága mellé kerülnek újabb kérdőjelek.¹⁹

Feltéve, de meg nem engedve, hogy Scharf Móric esetében tisztán hamisítványról lenne szó, a szövegközlés bevezető riportját nem az önéletrajzi paktum részeként, hanem „az irodalmi misztifikáció”, „a legendaképzés” dokumentumaként kellene felfognunk.²⁰ Egy iro-

¹⁶ Lejeune: *Az önéletrajzi paktum*, 29. Tanulságosan interpretálja és gondolja tovább a szöveghelyet Dobos István: *Az én színrevitele. Önéletrajz a XX. századi magyar irodalomban*. Budapest, 2005. 17.

¹⁷ A vérvád fogantatásáról szinte költőien szól: „Ekkor különös hír kezdett szállingózni a faluban. Halkan, elrejtve, a kertek alatt, bujdosott a mende-monda, hogy a zsidók tették el láb alól a leányt.” (1927. okt. 9.) A nagyfalusi kikényszerített vallomást elbeszélő éjszaka történetét például igazi memoárszerző gyanánt vezeti be: „A következőkben a történelem számára le akarom írni hitelesen, mi történt velem Recsky Bandi csendbiztos házában a nagyfalusi éjszakán, miután erről eddig sehol és soha hiteles leírás nem jelent meg, csak kombinációk és következtetések.” (1927. nov. 19. 9.) Meg kell jegyezni, hogy mindkét, általam szemléltetésül idézett szöveghely a publikált emlékirat-fejezetek kezdő bekezdéseiből való, ahol – mint a befejezés következő részbeli megismérléséből látható volt – a legnagyobb valószínűsége a szövegen végrehajtott szerkesztői beavatkozásnak.

¹⁸ Scharf: *Emlékeim*, 1927. nov. 5. 7.

¹⁹ Szerző, elbeszélő, szereplő és modell viszonyáról szólva Lejeune az első kettő azonosságát megkérdőjelező „szélsőséges és kivételes esetnek” nevezi a hamisítást. „Az azonosság esetében a – szabályt erősítő – szélsőséges és kivételes eset a hamisítás volt; a hasonlóságnál ez az eset a *mitománia* lesz, vagyis nem a minden önéletrajz során kialakuló személyes mítoszhoz tartozó tévedések, ferdítések, értelmezések, hanem egy kerekperek *kitalált*, az élethez viszonyítva *egészében* hiteltelen történettel való helyettesítés. A hamisításhoz hasonlóan ez is igen-igen ritkán fordul elő, és az elbeszélésnek tulajdonított referenciális jelleg irodalomtörténeti vizsgálattal könnyen kérdőre vonható. Ám ha kizárjuk is mint önéletrajz, az elbeszélés fantazmaként megőrzi jelentőségét a ki-jelentés szintjén, az önéletrajzi paktum hamissága pedig a megnyilatkozás szintjén sokat elárul számunkra, arról a mindezek ellenére önéletrajzi szándékkal fellépő alanyról, akit mégiscsak feltételezünk a megmásított téma mögött.” Lejeune: *Az önéletrajzi paktum*, 41. (Kiemelések az eredetiben.)

²⁰ Radnóti Sándor: *Hamisítás*. Budapest, 1995. 234–235.

dalmi értékkel nem bíró munka esetében azonban fikcionalitás és hamisítvány bizonytalan határvonalát nem érdemes bejárnunk.²¹

Árvíz és árvaság

Az első életrajzi elem, amit szemügyre veszünk, leginkább egy struktúrakutató társadalomtörténésznek juthat eszébe, hogy a lehetséges harmadikfajta történezt se hagyjuk ki a diskurzusból. A vizsgálati iratok alapján nem első ránézésre evidens tények ezek, mégis olyan mozzanatokra vonatkoznak, amelyek történelmi előállításuk talán historisták és narrativisták számára egyaránt belátható.

Móric első időzített visszaemlékezési pontja – saját születési dátumán túl, amelyre azonban ő sem emlékezhet – az 1876-os nagy tiszai árvíz.²² Ekkor nyolc éves volt. *„1876 az az esztendő, amely nekem legelőször az emlékezetembe vésődött. Ebben az évben kiöntött a Tisza és Tiszaeszlár községet az árvíz majdnem teljesen megsemmisítette. Ez az elemi csapás családunkra nézve is katasztrofális volt, mert a kiáradt folyó egy kis nővérem bölcsőjét is magával ragadta és az ártatlan gyermek a hullámok áldozata lett. Mint már mondtam, 1868-ban születtem, tehát 8 éves voltam az árvíz idején és tisztán emlékszem erre a tragédiára. A balsors továbbra is sújtotta családomat. Néhány hónappal az árvíz után szüleimnek kislánya született, de a gyermekágyi láz édesanyámat elragadta magával. Anyám halála végtelenül lesújtott és a csecsemő, aki világrajövetelével ezt a tragédiát magával hozta, csakhamar követte a sírba édesanyámat. De a katasztrófáknak ezzel sem szakadt vége, mert két évvel később felnőtt hugom is egy járvány áldozata lett.”*²³

Merő véletlenségből Bary József irathagyatékában fennmaradt a tiszaezlári zsidó születési és halálozási anyakönyveknek egy másolata 1875-től 1882-ig.²⁴ A korabeli (különösen a zsidó) anyakönyvek forráskritikájával kapcsolatban sok mindent leírtak már a történelmi demográfusok. Ebben az esetben azonban 1875. február–márciustól, tehát az árvíz éveire már mindenképpen rendelkezésre álltak a feljegyzések. Eszerint Scharf József felesége, Feuermann Borcsa 1876. június 4-én hunyt el, viszont nem gyermekágyi lázban, hanem tífuszban. Ami azonban tényleg zavarba ejtő, hogy sem közvetlenül előtte, sem utána egyetlen Scharf-csecsemő halálzására sem bukkanunk a matrikulában. Pontosán stimmel viszont a visszaemlékezésnek azon állítása, miszerint két évvel később, 1878. május 23-án egy – ha nem is felnőtt, csak kilenc éves – leánytestvér görvélyben elhunyt.

Ez rendben is volna, s mondaná a narratológus kivételesen mély egyetértésben a historistával: mindez csak azért van, mert épp ilyen ténybeli dolgok eldöntésére nem érdemes és szabad visszaemlékezéseket használni. Akkor sem, ha láthatóan az első megmaradt emlékekről, kulcsélményekről (árvíz; anya, testvér elvesztése) van szó. Különben is, a bennünket legerősebben érintő élményeknek leginkább csak a velünk élő következményei őrződnek meg emlékezetünkben.

²¹ Megjegyezzük mindenesetre, hogy Szabolcsi Lajos publikált visszaemlékezésében nem esik szó a Scharf Móriccal történt találkozásról és a visszaemlékezéséről. Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931)*. Budapest, 1993.

²² Születési anyakönyv híján Móric születési dátuma komoly fejtörés tárgya volt. Lásd Kövér György: *Performációk I. „Zsidó társadalom” Tiszaeszláron a nagy per előestéjén*. Korall, 17. 2004. szeptember, 11–12. Társadalomtörténelmi szempontból Lejeune álláspontja az anyakönyvi referencialitás megkérdőjelezhetetlenségéről e tekintetben illúziósnak bizonyul. Vö. Lejeune: *Az önéletrajzi pak-tum*, 36.

²³ Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 17. 5.

²⁴ OSzK Kt Fol. Hung. 1847/I. 81–83. Bary József tiszaezlári perrel kapcsolatos iratai.

Itt és most azonban nemcsak a visszaemlékezések, hanem az írott források szavahihe-
tősége is kockán forog, ha valaki nem vette volna eddig észre! Mit tegyünk? Dobjuk ki
a szigorú forráskritika szabályai szerint nemcsak visszaemlékezéseinket, hanem anyaköny-
veinket is?

Rendelkezésünkre áll azonban olyan – mondhatnánk – igazán orális forrás is, amely
további szempontból világíthatja meg az anyakönyvi problematikát is. Igaz, lejegyzett alak-
ban, de hiszen csaknem minden, eredetileg szóbeli forrást írott formában használunk.
A nyíregyházi per volt ugyanis az első a magyar joggyakorlatban, amelyet gyorsírással rögzí-
tettek, és rögtön meg is jelentettek. Írott orális történelem, amely egyszerre viseli magán az
élőbeszéd elevenségét és pongyolaságát. Ráadásul a publikált változat itt is távol áll a sza-
bályos forrásközléstől, hiszen sajtótermékként a standra kerülés gyorsasága számított,
s nem maradt idő a korrigálásra, hemzsegek benne a hibák, s gyakoriak a kihagyások is.
Olyan, mintha egyenes adás lenne. [A visszaemlékezéstől megkülönböztetendő, a tárgyalási
jegyzőkönyvet kiskapitálissal szedve idézzük!]

A tárgyaláskor – többek között Móric születési dátuma miatt – az eszlári bábaasszonyt
is kihallgatták, aki az anya haláláról további felvilágosítással szolgált. Már ami annak pon-
tos helyét illetve, tudniillik Scharf József és Feuermann Borbála utolsó gyermekének szüle-
tése „A FALUBAN AZ ÖREG ANYJÁNÁL” [értsd: Ófaluban, a feleség anyjánál] történt, s Móric
„ANYJA OTT MEG IS HALT”.²⁵ A vallomások szerint az anya „hazaköltözése” az Ófaluban lakó
öreganyjához és az árvíz kár szorosan összefügghet, hiszen a közvetlenül a Tisza partján
fekvő ófalusi részen okozta a gátszakadás a legnagyobb pusztítást. Az anyakönyv viszont
talán éppen azért hallgat az árvíz évében született Scharf-csecsemőről, mert ez is halva-
születés volt, s a rendkívüli körülmények között végképp nem jutott el a tény a felekezeti
regisztrációig. Az valószínűtlen, hogy Móric is átköltözött várandós anyjával a nagyszülőhöz
„lebabázní”, tehát sem az anyja haláláról, sem a kishúg születéséről nem lehetett közvetlen
tudomása. Idevágó közlései tehát legfeljebb hallomáson alapulhattak.

A mostoha

Anyja elvesztése után egy hónappal – „a szomszédok sürgetésére” – Móric mostohát ka-
pott. S a mostohákkal már a mesében is mindig baj van. Emlékiratában Scharf Móric
egyetlen, ám annál súlyosabb konfliktusra emlékszik mostohaanyjával:

*„Apám cipésműhelyében dolgoztam, kezemben az árral és cipőket javítottam, mikor
mostohaanyám belépett a szobába és valamiért megdorgált. Én szótlánul hallgattam, de
az ő haragja egyre nagyobb lett, majd hozzámjött, vállamnál megfogott és ütlegelni kez-
dett. Én védekeztem, mire mostohaanyám pofonütött. Ekkor történt, hogy a kezemben
levő dikics véresre karcolta kezét, mellyel engem éppen megfenyített. Ma egészen őszintén
elmondhatom, hogy soha egy pillanatra sem támadt bennem az a gondolat, hogy akár
visszaüsssem mostohaanyámat, akár megbántsam őt, vagy megtámadjam.”²⁶*

²⁵ Buchta Szigfridné Novák Amália vallomása. Végtárgyalás, 1883. Júl. 23. Ehhez fűzte hozzá Scharf
József, az apa a dolgokat még nehezebben magyarázható kijelentését: „HÉT ÉVE, HOGY SZEGÉNY
FELESÉGEMET MEGÖLTÉK.” Uo. Scharf József első feleségének anyósa viszont a vizsgálat során azt
mondta, hogy „SCHARFNAK AZ Ő LEÁNYÁTÓL 6 GYERMEKE SZÜLETETT. AZ ELSŐ VOLT MÓRIC, A TÖBBI
VAGY LÁNY VAGY IDÉTLÉN [értsd: koraszülött], NEMÜKET SEM LEHETETT FÖLISMERNI.” OSzK Kt Fol.
Hung. 1384. 29. (223. sz.) Eötvös Károly: A Nagy per iratai

²⁶ A visszaemlékezés ezt a motívumot még hosszasan taglalja: „Távol állott tőlem ez a gondolat és
mindennél távolabb az a motívum, mint hogy ha meg akartam volna magam bosszulni a fenýj-
tésért és az ütlegelésért. Hiszen mostohaanyám és köztem nem volt soha nyílt ellenségeskedés és

A dikicses történet elbeszélése meglehetősen ellentmondásos. A mostoha viselkedése teljesen motiválatlan, Móric visszaemlékezése legalábbis nem ad okot a fenytésre. Móricnak még élete delén is az fájt legjobban, hogy ebből a konfliktusból arra következtettek egykoron, hogy ő „elvetemült és gonosz fiú” volt. „*Ma visszatekintve az eseményekre, lelkiileg meg tudom érteni, miért hangzott ez a vád ellenem a nyíregyházi főtárgyaláson. Én mint tanu, ezen a tárgyaláson a hamis és hazug vallomások egész tömegét mondtam el a törvényszéken. És valószínű, hogy az a lelkiizgalom [sic!], mely hozzátartozóimat elfogta hazug vallomásaim hallatára, mondatta velük, hogy én már gyermekkoromban milyen magatartást tanusítottam velük szemben és így támadt, – ebből a szerencsétlen incidensből, amely a cipésműhelyben lefolyt, – az a súlyos vád ellenem.*”²⁷

A konfliktus felelevenítése kapcsán derül ki, hogy Móric emlékezései papírra vetésekor alig álltak rendelkezésre korabeli dokumentumok, itt legalább is csak a „Mainzban megjelenő Israelit című lap” 1883-as évfolyamára hivatkozik, az abban foglalt állításokat igyekszik cáfolni. „*Állítólag az a vallomás is elhangzott, hogy 1882. május 14-én, mikor a csendőrség egész családjunkat és velük engem is letartóztatott, szintén késsel a kezemben támadtam volna mostohaanyámat. Nem óhajtom ma kutatni, ki tette ezt a vallomást, de SAJÁT REPUTÁCIÓM ÉRDEKÉBEN [sic!] kijelentem, hogy a mainzi Israelit című lap ezen közlése nem felel meg a valóságnak.*” (Kiemelés – K. Gy.)²⁸ Nekünk nincs okunk kímélni a törékeny családi békességet, s a tárgyalási jegyzőkönyvekkel könnyen bizonyíthatjuk (verifikáció, óh!), hogy a reputációt sértőnek nevezett vallomást a mostoha tette.²⁹ A második, késes konfliktust viszont már a tárgyaláson, a szembesítéskor is vitatta Móric. Sőt azt sem ismerte el, hogy lett volna egy harmadik, „baltás” összetűzésük is. Eközben igen figyelemreméltó párbeszéd zajlott köztük, ami egyben a jogi szövegek hermeneutikájához is fontos adalék lehet: „SCHARFNÉ: »... ÉS TE LEÜLTÉL A GYERMEKEKKEL JÁTSZANI, FÉLRE VONTAD A VÁLLADAT ÉS ODÉBB MENTÉL; NEM AKARTÁL VIZET HOZNI, ÉS ÉN HÁTBA ÜTÖTTELEK.« MÓRICZ: »AKKOR VOLT AZ?« SCHARFNÉ: »AKKOR REGGEL.« MÓRICZ: »AZ NEM IGAZ ÉS NEM IS LESZ IGAZ, MIG A VILÁG FENN ÁLL, AMIT MAGA MOST BESZÉL. AZ IGAZ, HOGY EGYSZER ÖSSZEL AZT KIBÁLTÁ NEKEM, HUNCZFUT VAGYOK, ÉS AKKOR KÉS VOLT NÁLAM, HÁT HOZZÁ ÜTÖTTEM ÉS MEGVÁGTAM A KEZÉT.« SCHARFNÉ: »NEM ÚGY VOLT, HANEM ÚGY VOLT AHOGY ÉN MONDOM.« MÓRICZ: »NEM MONDJA KI AZ IGASÁGOT, NEM AKARJA KIMONDANI; DE ÉN AZ IGASÁGOT MONDOM.« SCHARF JÓZSEF: »JÓ FIÚ, TUDJÁK MÁR HOGY TE HAZUDOL; HÁT MONDD MEG AZ IGAZAT, HOGY KI TANÍTOTT ERRE A HAZUGSÁGRA?«”³⁰ S innen indul az a drámai párbeszéd apa és fia között a tárgyaláson, amelynek során Móric szájából elhangzottak a nevezetes szavak: „*nem akarok zsidó lenni*”, ám erről

---

kijelentem itt, hogy mostohaanyám mindenképpen pótolta az elköltözött szülőanyját, szeretettel foglalkozott velem, édesapámnak gondját viselte, a gyermekek iránt szeretettel volt és valóban semmi oka sem lehetett a tízéves fiúnak, hogy kezét emeljen rá, vagy hogy sebet ejtsen ezen az asszonyon.” Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 17. 5.

²⁷ Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 17. 5.

²⁸ Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 17. 5.

²⁹ „TANU: A FÉRJEM ELMENT AKKOR REGGEL TOKAJBA ÉS ÉN BETEG GYÓGYULATLAN GYERMEKÁGYAS VOLTAM, GYENGE VOLTAM, A VÍZÉRT NEM MESSZE KELLETT MENNI, SZÜKSÉGEM VOLT VÍZRE. HÁT! KÉRTEM, HOGY MENJEN HOZZON HAZA VIZET. Ő NEM AKART HOZNI, LEÜLT JÁTSZANI A KÉT KISEBB GYERMEKKEL, ÉS AKKOR AZTÁN HOZZÁ MENTEM ÉS KIBÁLTAM RÁ, HOGY MIÉRT NEM MEGY, LÁTOD MILYEN GYENGE VAGYOK? ÉDESAPÁD HAZA FOG JÖNNI TOKAJBÓL, AKAROK NEKI VALAMIT FŐZNI. HÁT AKKOR KETTŐT RÁÜTÖTTEM, AZ IGAZ, Ő MEG FELKAPTA A KÉST ÉS HOZZÁM HAJÍTOTTA ... ELNÖK: MINŐ KÉS VOLT A FIÚNÁL? TANU: FEHÉR CSONTNYELŰ KÉS VOLT ELŐTTE ÉS AZT HAJÍTOTTA HOZZÁM.” Végtárgyalás, 1883. jún. 27.

³⁰ Végtárgyalás, 1883. jún. 27.

a legmélyebbre lefojtott autobiográfiai problémáról *expressis verbis* nem esik szó az emlékiratokban. (Az identitás megtagadásának elbeszélhetőségére hamarosan visszatérünk.)

Akár mennyire is igyekszik „rehabilitálni” családtagjaihoz fűződő viszonyát utólag Móric, összességében visszaemlékezése alig rejtett vádat is megfogalmaz – többek között – a mostohájával szemben: már tudniillik, hogy a hazug vádak „lelkiizgalmának” hatására nemcsak ő, hanem mostohája is hazudott a perben. Az emlékiratok állítását viszont valószínűtlenné teszi, hogy annak idején a perben még elismerte: bizony nem a dikiceses volt az egyetlen konfliktus közöttük, bár a késes affért nem 1882 májusára, hanem az azt megelőző év őszére tette. Az emlékezet – akkor is, később is – meglehetősen csalókanak bizonyult.

Megtagadott és visszanyert zsidó identitás

A visszaemlékezés tehát a történet elbeszélésében az 1883-as tárgyalásig már nem jutott el, s így a legfájóbb pontról nem szólt. Hacsak azt az egész kontextust megteremtő momentumot nem tekintjük annak, amikor a gyermekkor mint álom értelmezési kerete szétfoszlik az emlékezéssel: „... Sajnos, nem álom. Mert minél erősebben tekintek vissza a múltba és minél jobban összpontosítom gondolatomat, hogy emlékeimet összeszedjem, annál jobban látom kidomborodni és felelevenedni a múlt képét. Sajnos, nem álom. Sajnos, igaz: az én múltam szegyet és gyalázatot hozott a fejemre. Sajnos igaz, hogy ártatlan embereket akartam romlásba dönteni. – Sajnos, igaz, hogy nemcsak megfélelmeztem a szüleim iránti köteles tiszteletemről, de én magam akartam őket pusztulásba dönteni. Sajnos igaz, hogy kigúnyoltam és becsméreltem vallásomat és megrágalmaztam úgy, ahogy talán a történelemben sohasem tették.”³¹ Az is igaz – tehetjük hozzá –, hogy innen a könnyebb ellenállás irányában haladt tovább, amikor magát egyszerűen áldozatnak tüntette fel, de hát a bűnbánatnak megvan a maga önfelmentő logikája: „És én ma kijelentem érett férfifejjel, hogy én is áldozat voltam. Mert bármily gonosz, bármily elvetemült és bármily utálatos volt, amit én akkor cselekedtem: NEM TEHETTEM RÓLA... Istennek hála, ma nyíltan, bátran bevallhatom, hogy mindaz amit én ifjúságomban elkövettem, nem az én hibám volt, nem az én szabad akaratom volt, és nem az én lelkem sugalmazása volt.”³² (Kiem. az eredetiben) Csak addig „könnyű” mentséget találni múltbeli cselekedeteinkre, ameddig másra, külső kényszerre foghatjuk azokat. A letartóztatás utáni, 1882. május 21-én éjjel kicsikart nagyfalusi vallomás tehát tragikus, de magyarázható. Nem olyan könnyű azonban ebben a szellemben indokolni, hogy Móric a nyilvános tárgyaláson is kitartott tanúvallomása mellett. Hogy nemcsak az apja, hanem saját identitása ellen is fellázadt: „SCHARF J.: MI ANNAK AZ OKA FIAM, HOGY TE AZT, A MI VALLÁSUNKAT ÚGY UTÁLOD? MÓRIC: MICSODA VALLÁST? SCHARF J.: A ZSIDÓ VALLÁST. MÓRIC: AZÉRT, HOGY MEGUTÁLTAM. SCHARF J.: DE OKÁNAK KELL LENNI, HA VALAKI FELAKASZTJA MAGÁT, VAGY BELE UGRIK A TISZÁBA, OKÁNAK KELL LENNI. MÓRIC: AZÉRT, HOGY NEM AKAROK ZSIDÓ LENNI. SCHARF J.: AZ NEM OK, ANNAK VALAMI EREDETÉNEK KELL LENNI, HOGY NEM AKARSZ ZSIDÓ LENNI. MÓRIC: AZÉRT MERT NEM AKAROK, MERT MEGUTÁLTAM A VALLÁST. SCHARF J.: MIÓTA UTÁLTAD MEG? MÓRIC: MIÓTA ITT VAGYOK A MEGYÉNÉL. SCHARF J.: HÁT AZELŐTT MIÉRT NEM UTÁLTAD MEG? MÓRIC: AZÉRT MERT AKKOR AZT HITTEM, HOGY MÉG KI FOG SZABADULNI, HÁT MÉG MEG KELL TARTANOM. SCHARF J.: TUDTAD TE, HOGY NEM FOGOK KISZABADULNI? MÓRIC: ÉN NEM TUDHATTAM. SCHARF J.: HÁT AZTÁN MINEK UTÁLTAD MEG? MÓRIC: MERT MOSTAN OLYAN IDŐ VAN, HOGY A ZSIDÓK CSAK ÚGY VANNAK MAGYARORSZÁGON, HOGY CSAK KI NEM KERGETIK. HÁT ÍGY A FENÉNEK KELL A ZSIDÓSÁG [...] SCHARF J.: NEM IGAZ AZ, VÁRJ CSAK TE

³¹ Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 10. 5–6.

³² Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 10. 6.

MARADSZ BENNE! TE LESZESZ AZ ... MÓRIC: NEM MARADOK BENNE. SCHARF J.: ÚGY JÁRSZ, HOGY AKI MÁSNAK VERMET ÁS, MAGA ESİK BELE. MÓRIC: HÁT BENNE LESZEK. SCHARF J.: HÁT HÁMÁN TÖRTÉNETÉT TUDOD, AKI MEG AKARTA ÖLETNI MIND A ZSIDÓKAT, AZTÁN FELAKASZTOTTÁK. MÓRIC: HÁT FELAKASZTANAK. SCHARF J.: HA IGAZAT MONDANÁL, NEM BÁNTANA SENKI. MÓRIC: MEGMONDTAM.”³³

A nyilvános bírósági tárgyalás légkörében többször lett volna mód vallomása visszavonására, Móric azonban makacsul kitartott írott vallomása mellett olyankor is, amikor felcsillanhatott volna előtte a menekülés reménye. Eötvös elmesél egy ilyen megrendítő helyzetet, amelyet azonban a gyorsírásos jegyzőkönyv nem rögzített szerinte a maga teljességében. Az elbeszélte történet annak dokumentálása kíván lenni, hogy „a fiú lelkének megromlása se nem könnyen, se nem gyorsan következett be”. Az eset szintén a már idézett 1883. június 27-i tárgyalási napon történt, s lényegében azt elevenítette fel, hogy kezdetben a fogóságban Móric még ápolta anyja emlékét mécses gyújtásával, később már nem. Akkor – úgy mond – jó fiú volt, a tárgyalás idején már nem.³⁴ Eötvös láthatóan a korabeli sajtótudósítások segítségével idézte fel az eseményeket, s közben érezhetően kipezseg belőle az író. Lélektani jártasságát csillogtatva így szövi tovább a hangulatlírást: „E szavaimra megható jelenet fejlődött ki egy pillanatra. Szavaimat csöndes hangon intéztem a fiúhoz. A gyermeki lélek sohase lehet tökéletesen romlott. A legrosszabb ösztönökkel, a legvétkesebb indulatokkal tömjék bár tele, annak a léleknek mindig lesz egy kis zuga, ahol a szülők iránti szeretetnek egy sugára, az apai ház vallásos áhitatának egy kis melege megmarad. Ezt a sugárt, ezt a meleget akartam én erőre lobbantani, hogy a gyerek térjen vissza az igazsághoz, a gonosz meséjét taszítsa el magától. Tervem csaknem sikerült. A visszaemlékezés nagy erővel szorította össze a fiú szívét. Arca piros lett az agyra toluló vértől, szemébe könnyek kezdtek gyülekezni, s elkezdett nyeldekelni, mint akin a zokogás akar kitörni, de azt visszafojtani igyekszik. Egy legördülő könnycsepp, egy zokogó hang, egy pillanat, s a fiúnak önmagához visszatérő lelke egyszerre megvilágítja a vérvád egész sötét cselszövényét. Vártam ezt a pillanatot. Elfojtott lélegzettel várta a tárgyalóterem nagy közönsége is. De az elnök nem tudta és nem akarta ezt a pillanatot kívárni. Erélyes hangon rászólt a gyerekekre: »Ne felelj! Nem vagy köteles ily zaklató kérdésre felelni!« A gyerekek megrezzent, s az elnökre nézett. A száján már-már kiröppent szót visszanyelte. Az elnök arcáról bizonyára azt olvasta, hogy neki nem lesz jó a jól elkészített tanú szerepéből

³³ Végtárgyalás, 1883. jún. 27. Az apa és fiú közötti drámai párbeszéd ezzel még nem ért véget. Scharf József újra visszatért a kérdésre: „MINŐ VALLÁSON AKARSZ LENNI, SZERETNÉM TUDNI? MÓRIC: A REFORMÁTUS VALLÁSRA. SCHARF J.: MÉG AKKOR NEM JUTSZ EGÉSZEN A POKOLBA. NEM ÉRED TE AZT EL FIAM.” Uo.

³⁴ Eötvös szövege egy pontig nagyjából-egészéből követi a végtárgyalási jegyzőkönyvét: „– Te kölyök [a lekezelő megszólítás például nincs a gyorsírásos jegyzőkönyvben, ez mintha inkább Recsky Bandinak tulajdonítható stílus lenne], mikor még fogházban voltál, másként vélekedtél, másként éreztél a zsidó vallás iránt, mint most. Eszedbe jutott édesanyád halálának napja, s könyörögtél őreidnek, engedjék meg, hogy a zsidók törvénye szerint mécseset gyújthass, s annak világánál egyik napról a másikra gyászolhasd édesanyád emlékezetét. Emlékezel erre? – Emlékezem. – Lásd, akkor elmondták ezt apádnak, aki sírva fakadt, hogy te még jó gyerek vagy, aki megemlékezik halottjáról, meggyászolja anyja emlékezetét, s hű vallásához, amelyben született és nevelkedett. [A jegyzőkönyvben ebből ennyi áll: »Ezt elmondták apádnak is, ki akkor sírva fakadt, hogy te oly jó fiú vagy, ki az anyja haláláról is megemlékezett.«] Akkor így volt. Ámde te most már nem vagy többé jó gyerek; te nem emlékezel már se apádra, se anyádra, se hit-sorsosaidra, mióta a várnagy kezére jutottál. Miért van ez? [Az utolsó kérdés ismét hiányzik a jegyzőkönyvből, majd eszerint Eötvös más irányban folytatta a gondolatmenetet!]³⁵ Eötvös Károly: *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége*. Budapest, 1968. 2. köt. 233.

kiesni. Ez a jelenet nincs tökéletesen leírva a tárgyalási jegyzőkönyvben. Csak az én szavaim vannak följegyezve, de az elnök beavatkozása nincs. Pedig fölötte érdekes dolog volt, s a napi sajtó élénken tárgyalta.”³⁵

Az emlék felidézésének ereje süt át az íróvá lett védő visszaemlékezésén? Vagy már a gyorsírással feljegyzett szinkron forrásainkat sem tekinthetjük hitelesnek?

Ha a zsidó hagyomány tárgyaláson történt nyílt megtagadásának életrajzi mozzanata nem is bukkan föl Scharf Móric visszaemlékezésében, az elvitathatatlan tény, hogy a Szabolcsi Lajossal találkozó, immár idős Móric ismét jó fiú lett. Ahogy a szövegközlést bevezető riportból kitűnik, ismét megtartja édesanyja „Jahrzeit”-jét.³⁶ Szimbolikusan megtörtént a gyermekkori álom visszavétele, bekövetkezett a kamasz konvertita rekonverziója. A riport a visszaemlékezéssel együtt ezt is dokumentálja.

Érthető személyes okokból fontos szerepet játszik az önéletírásban az identitásnak egy másik mozzanata: az iskoláztatás. „A falusi zsidó gyermek rendes iskolapályáját futottam be. Öt éves voltam, mikor iskolába adtak és 12 éves koromig ültem az iskola padjaiban. Először néhány hétig a falusi iskolába jártam, majd apám a zsidó elemi iskolába iratott be. Ebben a zsidó elemi iskolában egy öreg zsidó tanítónk volt, akitől írni, olvasni és számolni tanultunk és aki ezen kívül tórára, bibliára és talmudra oktatott bennünket. Ha szabad magamat dicsérni, elmondhatom, hogy szorgalmas és jó tanuló voltam, ki mindig kivívta tanítói megalégedését, leckémet pontosan elkészítettem és tanítóm nagyon megszeretett. A zsidó vallás alapelveivel is itt a falusi iskolában ismerkedtem meg. Határozottan volt érzékem és tehetségem a tanuláshoz. Sajnos, azonban nem volt nagy tehetségem a talmudi stúdiumhoz. Már pedig az iskolának a következő volt a rendszere: ha a tanító észrevette, hogy valamelyik gyermek folyékonyan tud héberül olvasni, a tóra szövegét pontosan tudja lefordítani, a mindennapi imát betéve megtanulta, akkor rögtön talmudi stúdiumra fogta, ami aztán a gyermeket teljesen lefoglalta. Az akkori zsidó iskolarendszer mellett csak egy irányban volt lehetséges, hogy a zsidó gyermek agya és szelleme fejlődjön; abban az irányban, hogy jó talmudista legyen. [...] 12 éves koromban vettek ki az iskolából. Világi műveltségem bizony gyenge alapon állott. Az írás, olvasásban alig tapogatództam előre, a zsidó irodalomban volt már ugyan jártasságom, de az nem volt teljesen kielégítő. Hogy mi lesz belőlem? arra nem is gondoltam. Ilyen kérdés nem is foglalkoztatott.”³⁷

Sok minden kavarog ezekben a sorokban: a személyes szellemi elmaradottság magyarázatától, a kielégítetlen tudásvágyon át az ortodox iskolarendszer neolog kritikájáig. Vajon kinek a gondolatai ezek? Az Amszterdamban ősei (ortodox) hitén megmaradt Móricé? Vagy a nyugati (neo)ortodoxia véleménye a keletiről?³⁸ Netán a hazai neológ szerkesztő néző-

³⁵ Eötvös: *A nagy per*, 2. köt. 233–234. A jegyzőkönyv folytatásában Weiszstein vádlott tett fel kérdéseket Móricnak, s az elnök ekkor avatkozik közbe: „HA ÚJ KÉRDÉS VAN AZ FELTEHETŐ, DE EZT MIND ELMONDTA MÁR.” Végtárgyalás, 1883. jún. 27.

³⁶ Szabolcsi: *Megszólal*, 1927. szept. 3. 1927 nyarán Szabolcsi ezért megbékélést jövendől Scharf Móricnak: „De ma, mikor itt ég a halotti mécses az elköltözött anyáért, ön vissza fogja nyerni a saját lelkének nyugalmát is.”

³⁷ Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 17. 6.

³⁸ Silber, Michael: *The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of a Tradition*. In: *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era*. Ed. by Jack Wertheimer. New York–Jerusalem, 1992. 23–85.

pontját tükrözi? Az biztos, hogy a „zsidó túlkiskolázás” álláspontja nehezen igazolható belőle.³⁹

Pedig Móric iskolázottságának kérdése mind perbeli magatartása, mind emlékiratai szempontjából kulcsfontosságúnak tűnik. A tárgyalási jegyzőkönyvek szövegét olvasva képtelenek ébrednek bennünk azokkal az álláspontokkal kapcsolatban, amelyek a vallomások „betanítottságát” hangsúlyozták (az apától Eötvösig). Ha ugyanis valaki buta, nehéz betanítani is. Kétségtelen ugyanis, hogy a bíróság előtt Móric – minden előzetes betanításon túl – igen kreatívan állta a sarat mind a vádlottakkal, mind védőikkel szemben. Akiket Móric viselkedésének rejtélye izgatott, már akkoriban felvetették ezt a kérdést.⁴⁰ Arra még készülhetett, hogy apjával szembeállítva milyen párbeszédre számíthat, de azt honnan tudhatta előre, hogy a furmányos fiskálisok milyen kérdésekkel próbálják sarokba szorítani? A 20. századi koncepciók perék ismeretében sok mindent el tudunk képzelni, ami korábban lehetetlennek tűnt, de ott a bírák, a védők és a vádlottak sem tettek fel vártatlan kérdéseket, mindnyájan „preparálva” voltak. Móric tárgyaláskori viselkedése legalábbis nehezen kopírozható rá a megfélemlített, visszamaradott falusi zsidófiú korabeli (és utóbb általa is) sugallt képére. Ha már a képnél – s annak referencialitásánál – tartunk: Móric kortárs ábrázolásainak két alapváltozata ismert. Az egyik egy fotó alapján készült, és még a megfélemlített kisfiút ábrázolja. A másikat, a nyegle kamaszt Ábrányi Lajos rajzolta, épp a tárgyalás idején. Azonos fejforma, hasonló vonások, de mégis két különböző arc néz ránk a két portréről. Szinte hihetetlen átalakulás.⁴¹ Vajon a fotográfia, porté-grafika „valóság-effektusa” erősítheti-e a történeti diskurzusok referencialitásának erejét?⁴² (1–2. kép)

³⁹ Karády Viktor: *A zsidó túlkiskolázás kérdése a történelmi Magyarországon*. In: uő: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Történeti–szociológiai tanulmányok. Budapest, 1997. 75–95.

⁴⁰ A vád hívei előszeretettel hivatkoztak ebben a vonatkozásban a perbeli tudósítókra: „Ha hazudott meg fogja fogni ez a sok okos ember, az kétségtelen. De csalódtak. Mórinnál csak modor volt, az a tegnapi darálás, ilyen gyorsan darálja ő le a válaszokat azokra a kérdésekre is, amelyeket a védők tesznek. S mindig schlagfertig. Egyszerre kész a felelettel. Roppant csalódott a közönség, mert Móric nem szövegelte el magát.” Mikszáth Kálmán: *A tekintetes törvényszék előtt*. Pesti Hírlap, 1883. jún. 23. Vagy pár nappal később: „... egyik sem állta azzal a szilárdsággal, azzal a találékonysággal, azzal a fürge elmével és hajlíthatatlan eltökéléssel az öt prókátor és a kir. főügyész helyettes tüzet, mint a Móric gyerek.” Rákosi Viktor: *Stádium*. Budapesti Hírlap, 1883. jún. 19. Mindkettőt idézi Bary: *A tiszaszéki bűnper*. Bary József vizsgálóbíró emlékiratai. Budapest, 1933. [Reprint: 1999.] 93–94.

⁴¹ Vasárnapi Újság, 1883. jún. 24. 405.; uo. 1883. júl. 28. 442. Eötvös is pontosan érzékeli az átalakulást: szerinte volt egyszer „a megoktatott és agyonrémitett Scharf Móric” és másrészt lett „a hetyke és fennhéjázó, a számító és zsidógyűlölő tanú”. „Ez a tanú már nem fél, nem retteg senkitől. Ez már bátran, sőt büszkén beszél. Ez már nemcsak azt mondja el, amit fejébe vertek, hanem ez már fontol, képzeleg, számít, okoskodik s találékony.” Ez utóbbivá átalakulás általa elképzelt történetét Eötvös elő is adja a következő oldalakon. Eötvös: *A nagy per*, 2. köt. 229. sköv. Eötvös alapján mélylélektani értelmezési kísérlet is született Móric „lelki történéseinek” analizésére, amely a legyengült „eneróval”, a személyhez kötött ambivalencia „hasításával” és áttolásával, illetve az „agresszorral való azonosulással” hozza összefüggésbe az átalakulást. Virág Teréz: *Tudatos és tudatlan gondolkodás a tiszaszéki perben*. Eötvös Károly igazsága. In: uő: *Emlékezés egy szederfára*. H. n., 1996. 113–115.

⁴² Aligha véletlen, hogy Roland Barthes épp a történelem diskurzusáról szóló írásában – a valóság-effektus kapcsán – kitér a fotográfiára, azt állítva, hogy annak „egyetlen releváns sajátossága éppen az, hogy azt jelenti, hogy az ábrázolt esemény valóban megtörtént”. (Kiemelés az eredetiben) Barthes, Roland: *A történelem diskurzusa*. In: *Tudomány és művészet között*. A modern történelemelmélet problémái. Szerk. Kisantal Tamás. Budapest, 2003. 97. Úgy látszik, „a történelmi nar-

SCHARF MÓRICZ.
(Fénykép után.)

1. KÉP. VASÁRNAPI ÚJSÁG, 1883. JÚNIUS 24. 405.

Az eredetileg ügyefogyott fiú képét más kortárs vélekedések is hitelesíteni látszanak. A mostoha a tárgyaláson a középosztályi közeg számára alig érthető „bandzsi” jelzőbe sűrítette véleményét Móricról.⁴³ A perben kihallgatták a falu zsidó tanítóját, a mellesleg édesanya révén rokon Feuermann Hermann is, aki szófogadó jó fiúnak, de szellemileg szintén meglehetősen visszamaradottnak jellemezte Móricot.⁴⁴

Móric saját iskolázottságáról írva visszaemlékezésében kikerülhetetlen ellentmondásokba keveredik. Hogy manipulálhatóságát, kiszolgáltatottságát bizonyítsa, kénytelen egykori elvadultságára hivatkozni. „Később azt mondták nekem, hogy úgy járkáltam a faluban, mint valami fiatal borjú, amelyik ha emberrel találkozik, először csodálkozva néz reá és eltátja a száját, azután rögtön és ijedten elszalad. Én is tátott szájjal bámultam az idegen emberekre, ha a falu főutcáján ilyen megjelent, vagy hogyha szabadságra jött haza valamelyik katona. Lehet hogy ez így is volt. De aki figyelemmel kísérte azt, amit nevelésemről elmondottam, beláthatja, hogy úgy nőttem fel, úgyszólván vadon és elhagyatva, mint az állat az erdőben és az a néhány iskolaév lepergett

rólam hatástalanul, mikor újra kiküldtek a mezőre, hogy ott ugyanazt a munkát végezzem, mint a falusi parasztyerekek. Ha ebből a szempontból nézem szomorú viselkedé-

---

ráció halála”, a „referenciális illúzió” ellenére legalább az esemény még valóban megtörtént Barthesnál. Tisztában vagyunk ugyanakkor azzal is, hogy Barthes ugyanitt határozott különbséget tesz épp ebben a tekintetben fotó és grafika között, ám ez nem hatástalanítja, legfeljebb gyengíti az összehasonlításból adódó megfigyelést, amelyet viszont a narratív források inkább megerősítenek. Kinek is higgyünk? A fényképnek, a grafikának, a szemünknek vagy a szavaknak?

⁴³ „TANU: OLYAN BANDSI FORMA VOLT MINDIG, HÁTHA VALAMI JÓRA INTETTEM, HARAGUDOTT REÁM. ELNÖK: EZT A SZÓT »BANDSI« HOGY ÉRTI MAGA? TANU: ÚGY ÉRTEM, HOGY HA ELMENT AZ ISKOLÁBA, AKÁRHÁNYSZOR, HA JÖTT EGY 6 VAGY 4 ÉVES FIÚ IS ELIBE ÁLLOTT, NEKEM KELLETT KISZALADNOM, MERT FÉLT TŐLE. ELNÖK: HÁT FÉLÉNK FIÚ VOLT? TANU: IGEN.” Végtárgyalás, 1883. júl. 27.

⁴⁴ „SZÉKELY: MAGA TANÍTOTTA MÓRICOT. MILYEN TERMÉSZETŰ VOLT? TANU: IGEN JÓ FIÚ VOLT, SZÓFOGADÓ, TŐLEM MINDIG ELFOGADTA A JÓ SZÓT, MINDIG JÓRA TANÍTOTTAM, HA HIBÁZOTT MEGINTETTEM. SZÉKELY: NEM SZOKOTT MAGÁNAK HISTORIÁKAT ELBESZÉLNI. NEM. JÓFORMÁN NEM IS TUDOTT BESZÉLNI. SZÉKELY: HAZUGSÁGON NEM KAPTA? TANU: SOHA NEM HAZUDOTT. CSAK HA ANYJA KÜLDTE VALAHOVA CSAVARTA IDE-ODA.” Végtárgyalás, 1883. jún. 28. Az utolsó mondat önmagában nehezen értelmezhető, de az kétségtelennek tűnik, hogy a Feuermann rokonság nem szimpatizált a mostohaanyával, s nem azonosult annak Móriccal kapcsolatos állításaival sem.

Scharf Móríc 29/6 1883

2. KÉP.

VASÁRNAPI ÚJSÁG, 1883. JÚLIUS 8. 442.

sem a tiszaezlári pörben, azt hiszem, ez enyhítő körülménynek fog számítani annál a súlyos bűnnél, melyet elkövettem.”⁴⁵ A visszaemlékező bűnvalló helyzetből is látszik, hogy szüksége van erre a „kivert vad” képre, hogy „enyhítő körülményt” találjon. Akkori és utólagos sértettsége így is átüt a szövegen, hogy tudniillik igen rosszul élte meg, hogy tizenkét vagy tizenhárom éves korában kivették az iskolából. Ez ügyben apjával egy másik nevezetes konfliktusba keveredett a perbeli szembesítések folyamán: „SCHARF JÓZSEF: ÉS TANÍTTATTAM, ÉN IGEN SOKAT FIZETTEM ERTE. MÓRIC: TANÍTTATOTT, DE MIKOR BENNE VOLTAM A TANÍTÁSBAN, EGYSZERRE KIVETT AZ ISKOLÁBÓL. SCHARF JÓZSEF: TUDTÁL MÁR ÍRNI OLVASNI; HANEM MIÓTA ITT VAGY, IGEN NAGY NOTÁRIUS LETTÉL.”⁴⁶ Kiskamaszkori elmagányosodását is egyértelműen ezzel az életfordulattal hozta utólag összefüggésbe: „Künn a mezőn kódorogtam reggeltől estig, mezei munkát végezve, csordára ügyelve. Nem voltam sem koraérett, sem egyáltalában érett fiú. Magamba mélyedve csatangoltam naphosszat a falu körül, nem voltak játszótársaim, nem voltak barátaim soha. [...] Az arcomnak is mord és elkeseredett képe volt állandóan.”⁴⁷ Egy pszichológus biztos kézzel diagnosztizálná a kamaszkori identitásválság depressziós tüneteit. De a per folyamán Móríc még másképp (is) láttatta önmagát az egyik védő kérdésére válaszolva: „FRIEDMANN: VAN-E ESZLÁRON KIS-BARÁTOD? MÓRIC: VAN. [...] FRIEDMANN: KICSODA? [...] MÓRIC: SÜSSMANN JAKAB FIA EGYIK BARÁTOM. FRIEDMANN: ÉS MÁS BARÁTOD NINCSEK? MÓRIC: VANNAK SOKAN. FRIEDMANN: HÁT KIVEL VOLTÁL MÉG JÓBARÁTI VISZONYBAN? MÓRIC: LICHTMANN FIÁVAL ÉS TÖBBEKKEL.”⁴⁸ Igaz, annyira, úgy látszik, mégsem voltak jóban, hogy elmondja nekik, amit a zsinagógában látni vél. De az is tény, hogy megnevezett barátainak szüleit bűnrészesként sem juttatta annak idején a vádlottak padjára.

A tárgyaláson Henter Antal várnagy, akinek Móríc 1882 augusztusa óta a gondjára volt bízva, elmondta, hogy a fiút minden nap 11 és 12 óra között írásra, olvasásra, történelemre és számtanra tanította egy római katolikus tanító, illetve tanár. Előképzettségét nem becsülhették valami sokra, mert a III. osztály anyagát végeztették vele. Ekkor is szorgalmasan tanult. Közben újságokat is olvasott: a „Függetlenséget”, a „Budapestet”, az „Egyetértést”.⁴⁹ Fölvetődik tehát a már vizuálisan is exponált kérdés: hogyan lehetséges az, hogy a keresztény szellemű átnevelés dresszúrája fejlesztőleg, sőt felszabadítólag hatott rá fogvatartása idején? Ez nemcsak a hamis tanúság, hanem a későbbiek megítélése szempontjából sem érdektelen kérdés.

Móríc iskolázottsága, mi több intelligenciája ugyanis az emlékiratok forráskritikájakor is előtérbe tolul. Az intellektuálisabb betéteket azért tartják interpolációnak, mert – állítólag – egy „59 éves gyémántkőszőrűstől” ilyen típusú szöveg nem várható el.⁵⁰ Az önéletírás-

⁴⁵ Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 24. 34.

⁴⁶ Végtárgyalás, 1883. jún. 22.

⁴⁷ Scharf: *Emlékeim*, 1927. szept. 17. 6.

⁴⁸ Végtárgyalás, 1883. jún. 22.

⁴⁹ Végtárgyalás, 1883. jún. 27.

⁵⁰ Handler: *Blood Libel at Tiszaeszlár*, 208. (Lásd a fentebbi idézetet!)

ban visszafele sül el a korábbi fegyver. Ha Móric el akarja hitetni, hogy elég fejlődőképes volt azóta belátni vétkeiket, kénytelen eredendő megátalkodottságát megkérdőjelezni. Például annak hangoztatásával, hogy ő mennyire „szorgalmas és jó tanuló” volt, csak túl korán a tudatot beszűkítő „talmudi stúdiumra” fogták, majd még az iskolából is kivették. Ezzel viszont már is aláásta saját korábbi retardációs tételét. A kérdés csak az, hogy mindez az emlékirat hitelességét kérdőjelezi-e meg, vagy olyan ellentmondásos rehabilitációs szándékkal, mint amilyen az érett Scharf Móricé, szinte lehetetlen múltbeli tetteinket hihető és homogén értelmező keretbe illeszteni és elbeszélni.

Befejezés helyett

Scharf Móric visszaemlékezése befejezetlen, pontosabban szólva percutató várapozásainkhoz képest túl korán ér véget. A nagyfalusi hajnalhasadás című fejezettel ott szakad meg, ahol a bennünket leginkább érdeklő részekre kerülhetne sor. A törvényszék elnöke a vallo más megtétele után, 1882. május 23-án, immár Nyíregyházán megkérdezte tőle, igaz-e mindaz, ami a jegyzőkönyvben áll, s erre igennel válaszolt. „Azzal keserves zokogásban törtem ki, mert éreztem, hogy az én életem tragédiája befejeződött ezzel a mondattal és megkezdődött az eszlári zsidóság, az egész magyar zsidóság, az egész világon élő zsidóság tragédiájának szörnyű fejezete.”⁵¹

Ezt most nem az utolsó fejezet preambulumból, hanem utolsó bekezdéséből idéztük. A nyilvánvaló interpolációk helye megint csak jól kijelöltnek tűnik a szövegekpuszban.

De bennünket most nem a kényszervallatás körülményei és nem is az erkölcsi tanulságok érdekelték, hanem a háttérben meghúzódó biográfiai módszertani problémák.

Mond-e valami újat a visszaemlékezés számunkra, amit a korabeli forrásokból nem tudhatunk? S ha igen, ezek hitelessége vizsgálható-e a filológiai forráskritika kipróbált eszközeivel?

1. Mint biográfia iránt szerfelett érdeklődő történész, első megközelítésben azt mondhatom, hogy ha a visszaemlékezés szemernyi újat is hordoz, akkor is érdeklődésemre tart számot, ha egy szava sem bizonyulna hitelesnek. S ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy miért: hogy úgy próbál emlékezni az illető, hogy már mindent elfelejtett, hogy egyszerűen konfabulál, hogy szándékosan tereli másra a szót, röviden hazudik, vagy pedig nem is ő írta a neve alatt kiadott szöveget. Ha valami többet és/vagy mást kapunk, mint ami korábban rendelkezésünkre állt, máris kihívásnak tekinthetjük meglévő forrásainkon alapuló állításainkkal szemben, kénytelenek vagyunk új szempontból újra rákérdezni korábbi megállapításokra, árnyalni vagy revideálni azokat. Mennél ellentmondásosabb a kép, annál emberibb.

2. Scharf Móric visszaemlékezésével kapcsolatban konkrétan három, biográfiai szempontból releváns kérdést vizsgáltunk: az édesanya elvesztését, a mostohaanyához fűződő viszonyt és a fiú zsidó identitásának alakulását.

a) Ami a demográfiai és családtörténeti vonatkozásokat illeti, a visszaemlékezések és az anyakönyvek egyaránt fennakadtak a forráskritika rostáján. Ebből azonban nem következhet valamifajta hiperkritikus alapállás (ezt egyébként a hagyományos filológia sem pártolná), hiszen abból, amikor egymást megerősítették (idősebb testvér két évvel későbbi halála), akár mindkettő hitelességét is feltételezhetjük. Ezt a tényt ugyanis semmilyen külső szemlélő nem tudhatta. Az anyakönyvek másolata Bary irattárában pihent, az elhalt első házasságból származó nővért pedig egyetlen közvetlen leszármazottként csakis Móric tart-

---

⁵¹ Scharf: *Emlékeim*, 1927. dec. 3. 13.

hatta számon. Nincs tehát fehér/fekete igazság/hamisság dichotómia sem a korabeli anyakönyvek, sem a visszaemlékezések kapcsán. A kortárs szóbeli kihallgatások fontos szerepet játszhatnak a valószínűtlenségek kiszűrésében.

b) A mostohaanyához fűződő áldatlan viszonyról a perbeli szembesítésekből megállapíthattuk, hogy Móric felnőttkori emlékezete erősen szelektív, ám az is könnyen belátható, hogy miért. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a mostoha célzatosan valótlan állított a per folyamán, hogy Móricot lejárassa. Hiszen már akkor is a vallomásszövegek igazságtartalmáról volt szó, s ennek megítélésén életek múlhattak. A bírósági, akár gyorsírással rögzített vallomások önmagukban sohasem jelentenek garanciát az „igazság” kiderítésére, sőt némi malíciával azt mondhatjuk, mennél inkább tárgya a kérdés az „ügybeni” igazságszolgáltatásnak, annál kevésbé bízhatunk meg az érintettek vallomásaiban. Az érdektelen tanút pedig nyugodtan a fikciók birodalmába utalhatjuk.

c) Legnehezebb dolgunk mégis a zsidó identitás kérdésével van, nemcsak azért mert ez önmagában is igen összetett probléma, hanem a konverziók és rekonverziók közepette egyáltalán elbeszélhetősége is kérdéses. Az, hogy a legmélyebb lélektani rejtélyről, az önazonosság megtagadásáról egy szót sem szól az önéletírás, nem lephet meg igazán senkit. Ebből a szempontból a tárgyaláson történt szóváltások pótolhatatlanok. Ugyanakkor az iskoláztatás kérdésében, amely csak közvetve érinti az identitás problémáját, a visszaemlékező helyzet minden ellentmondásossága dacára a korabeli forrásokat érdekesen árnyaló új következtetésekhez juthatunk.

PS.

Most már csak az a földhözragadt, faktikus kérdés maradt hátra, hogy vajon volt-e Eszláron az 1870-es években zsidó iskola, ám ennek a tárgyi referencialitást hordozó „eretnek” kérdésnek a felvetését, már csak óvatosságból is, egy másik írás számára tartogatom.⁵²

---

⁵² Annyit azonban az örök kíváncsiak számára elárulhatok, hogy 1883 tavaszán Velkey Pál megyei kir. tanfelügyelő bezáratott egy zsidó „zugiskolát” Eszláron, de hogy ez volt-e az, amelyben Scharf Móric tizenkét éves koráig járt, azt nem tudhatjuk. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Szabolcs megye Közigazgatási Bizottság iratai, IV. B. 404. 39. d. XIV. 1883/237. (1883. április 1.)

GYÖRGY KÖVÉR

*A Fake Autobiography, or the Delusions of Memory.
The Memoirs of Móric Scharf*

At the end of his life in Amsterdam, Móric Scharf (1868–1929), who was the chief witness in the trial of the Tiszaeszlár Affair held in Nyíregyháza in 1883, handed over a short autobiography to Lajos Szabolcsi, editor-in-chief of the weekly *Egyenlőség* [Equality]. The piece told the story of the young Móric's life till May 1882, and in retrospect confessed that he had given false testimony at the trial. Despite the fact that it was the chief witness who made this confession, the source has met with general silence in the literature as historiography is skeptical about its authenticity: it is believed that it was either co-authored or written by someone else.

We have examined three questions biographically relevant to the memoirs: the loss of the mother, the relation to the stepmother and the development of the boy's Jewish identity. Putting the register of births, the shorthand records of the trial and the memoirs side by side, we can conclude that in itself neither can guarantee the discovery of the "truth". But they do supplement each other when it comes to filtering out the improbabilities and the discovery of questionable circumstances in terms of narrativity.